

Mondiale rechtvaardigheid

Een inleiding op de special over Pogge

Hoe behoort een rechtvaardige samenleving eruit te zien? Op welke wijze moeten de instituties worden vormgegeven die in zo'n samenleving verantwoordelijk zijn voor de (her)verdeling van sociale goederen (bijvoorbeeld basisvrijheden, de mogelijkheid om talenten te ontwikkelen en de sociale voorwaarden voor zelfrespect)? John Rawls heeft op deze vragen in *A theory of justice* (1971) een antwoord geformuleerd. In dit werk presenteert hij twee principes die ten grondslag moeten liggen aan de instituties die de basisstructuur van een rechtvaardige samenleving vormen. Ten eerste heeft elke persoon een gelijk recht op het meest uitgebreide systeem van basisvrijheden, voor zover dat verenigbaar is met de vrijheid van ieder ander. Ten tweede zijn sociaal-economische ongelijkheden alleen toegestaan wanneer (a) de ongelijke verdeling van goederen de minstbedeelden ten goede komt en (b) alle ambten en maatschappelijke posities op grond van kanselijkheid voor iedereen openstaan. Het is enigszins verwarrend dat Rawls over twee principes spreekt, terwijl het er in feite drie zijn. Het eerste is het principe van gelijke basisvrijheden. Het tweede bestaat uit twee principes: het zogenaamde verschilprincipe en het principe van kanselijkheid.

In *A theory of justice* is het vraagstuk van rechtvaardigheid toegesneden op de nationale staat. In de slipstream van Rawls hebben de meeste filosofen zich tot ongeveer het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw op de nationale staat gefixeerd. Charles Beitz en Thomas Pogge vormen de belangrijkste uitzonderingen op deze regel.¹ Beiden pleitten voor de toepassing van het verschilprincipe op wereldschaal. De aandacht die Beitz en Pogge daarmee voor het vraagstuk van mondiale rechtvaardigheid vroegen, werd pas echt gehonoreerd toen in de jaren negentig de belangstelling voor de gevolgen van de globalisering toenam. Diverse andere filosofen zagen zich ineens geroepen om een eigen theorie van mondiale rechtvaardigheid te ontwikkelen.

De filosofische discussie over mondiale rechtvaardigheid wordt momenteel gedomineerd door een viertal theorieën.² Allereerst die van Rawls. Mede op instigatie van zijn leerling Pogge heeft hij zich in *Law of peoples* (1999) over het vraagstuk van mondiale rechtvaardigheid gebogen.³ Zijn vraag luidt: welke principes zijn maatgevend voor de relaties tussen volkeren? Bij het beantwoorden van deze vraag keert hij zich tegen een mondiaal verschilprincipe. De toepassing van het verschilprincipe zou overbodig zijn, omdat de oorzaken van armoede primair in het land zelf te zoeken zijn en de herverdeling van de schaarse goederen een interne aangelegenheid is. In plaats van het verschilprincipe op wereldschaal toe te passen presenteert Rawls (naast zeven

andere principes) het hulpprincipe: volkeren hebben de plicht andere volkeren te helpen wanneer die onder omstandigheden leven die hen verhinderen een rechtvaardig of fatsoenlijk politiek en sociaal regime te vormen.

Het utilitarisme biedt een alternatief voor Rawls' contractualistische benadering van mondiale rechtvaardigheid. Eenvoudig uitgedrukt vertolken utilitaristische denkers in deze de visie dat van twee politieke handelingen in moreel opzicht die handeling het beste is die voor de wereldbevolking een betere balans tussen schade en nut oplevert. Daarom hebben de rijke burgers uit welvarende landen de plicht om meer middelen ter beschikking te stellen voor de bestrijding van schrijnende armoede. Zo kunnen ze de schade reduceren die zij met hun levensstijl berokkenen. Peter Singer is de bekendste vertegenwoordiger van een utilitaristische kijk op mondiale rechtvaardigheid.⁴ Hij vindt dat de rijke burgers uit de welvarende landen een groot deel van hun inkomen en vermogen aan de armen moeten geven. Wanneer ze dat nalaten gedragen ze zich als iemand die met zijn auto te hard rijdt en het verhoogde risico iemand dood te rijden op de koop toe neemt. In vergelijking met Rawls' contractualistische benadering vereist Singers utilitaristische benadering meer van het individu.

Amartya Sen en Martha Nussbaum hebben weer een andere theorie van mondiale rechtvaardigheid uitgewerkt.⁵ In hun ogen verwijst mondiale rechtvaardigheid naar de mogelijkheden die een individu op deze wereld heeft om een menswaardig bestaan te leiden. Om te achterhalen of en in hoeverre een individu daadwerkelijk een menswaardig leven kan leiden, moet men volgens Sen en Nussbaum inventariseren wat zijn of haar *capabilities* zijn. Dit begrip is moeilijk met één Nederlands woord te vertalen, omdat het zowel naar de lijfsgebonden capaciteiten en toestand van een individu verwijst als naar diens omstandigheden. Nussbaum presenteert een lijst van tien *capabilities* die constitutief zijn voor de kwaliteit van leven van een individu en dienst kunnen doen om te beoordelen of en in welke mate sprake is van mondiale rechtvaardigheid. Tot deze tien horen onder andere lichamelijke gezondheid, emoties, cognitieve vermogens als waarnemen, denken en verbeelding en een zekere mate van controle over de omgeving. De *capabilities*-benadering van mondiale rechtvaardigheid onderstreept hiermee dat iedereen in de wereld in staat zou moeten zijn om gezond te zijn, iets voor andere mensen te voelen en bindingen met hen aan te gaan, zijn vijf zintuigen te gebruiken, te denken en zich iets voor te stellen, politieke invloed uit te oefenen en eigendom te verwerven. Sen en Nussbaum distantieëren zich met hun *capabilities*-benadering van zowel Singer als Rawls. In hun ogen beseft Singer te weinig dat het er minder op aankomt meer te geven dan minder te nemen, zodat iedereen over de *capabilities* kan beschikken die nodig zijn om zonder schaamte in de openbaarheid te vertonen. En zij zijn van mening dat Rawls niet ziet dat voor een menswaardig bestaan meer nodig is dan een rechtvaardige verdeling van sociale goederen.

Voornoemde drie theorieën van mondiale rechtvaardigheid hebben in Nederland reeds veel aandacht gekregen.⁶ Dit geldt echter niet voor de minstens zo interessante theorie die Pogge heeft ontwikkeld.⁷ Voor *Krisis* is dat een motief om daar speciale aandacht aan te besteden. Er zijn twee redenen waarom Pogges theorie van mondiale rechtvaardigheid interessant is.

De eerste reden is dat Pogge op grond van onder meer een kritiek op de andere drie theorieën een nieuwe visie op het verdelingsvraagstuk presenteert. Hij vindt dat Rawls zich geen rekenschap geeft van de betekenis die de mondiale institutionele orde voor het verdelingsvraagstuk heeft. Zo zou Rawls blind zijn voor het feit dat vooral de mondiale instituties verantwoordelijk zijn voor de schrijnende armoede. Hij zou ten onrechte denken dat haar oorzaken en mogelijke oplossingen in de arme landen zelf gezocht moeten worden. Vandaar dat Rawls over het bestrijden van schrijnende armoede in termen van hulpverlening praat. Volgens Pogge is het fout om te denken dat het probleem van wereldwijde armoede iets is dat burgers van rijke landen vooral aangaat als potentiële helpers. Deze fout wordt volgens hem ook door Peter Singer gemaakt. Net als Rawls maakt Singer zich schuldig aan wat Pogge verklarend *nationalisme* noemt, dat wil zeggen de opvatting dat de verklaring voor het voortbestaan van schrijnende armoede alleen moet worden gezocht in binnenlandse factoren. Dat maakt van de rijke burgers uit het westen *omstanders* die hulp moeten verlenen, in plaats van *medeplichtigen* die de mondiale institutionele orde die tot schrijnende armoede leidt mede in stand houden. Nussbaum en Sen hebben weliswaar oog voor de impact van deze orde, maar bieden met hun *capabilities*-benadering volgens Pogge niet de intellectuele middelen voor een precieze beschrijving en beoordeling van de kloof tussen arm en rijk. Hoe zou men een ongelijke verdeling van *capabilities* moeten meten? Welke criteria zijn er om te beoordelen of er aan een minimaal niveau van *capabilities* is voldaan? In plaats van in termen van *capabilities* over het verdelingsvraagstuk te praten, stelt Pogge voor om dat in termen van grondstoffen en rechten te doen. Over de verdeling van grondstoffen kunnen immers cijfers worden verzameld en mensenrechten bieden een morele maatstaf om erover te oordelen. Pogge vindt dat een mondiale institutionele orde niet rechtvaardig is als ze tot vermijdbare schendingen van mensenrechten leidt.

De tweede reden waarom Pogges theorie van mondiale rechtvaardigheid interessant is, is dat ze veel meer dan die van Rawls, Singer en Nussbaum is gerelateerd aan de praktijk. In zijn theorie is veel meer plaats voor de empirie. Kenmerkend voor zijn stijl van filosoferen is dat hij veel gebruik maakt van de resultaten van de empirische wetenschappen. In zijn artikelen en boeken wemelt het van cijfers en kritische reflecties over de wijze waarop gemeten wordt.⁸ Hij distantieert zich uitdrukkelijk van filosofen die over belangrijke maatschappelijke vraagstukken schrijven zonder gebruik te maken van wat de empirische wetenschappen daarover te melden hebben. De relatie tussen theorie en praktijk is bij Pogge niet alleen een kwestie van het integreren van de bevindingen van economen en sociale wetenschappers, maar ook van het bedenken van oplossingen voor de problemen die hij onderzoekt. Zo stelde hij voor om wereldwijd een grondstoffendividend in te voeren om daarmee een internationaal fonds te creëren ter bestijding van schrijnende armoede.⁹ Een heffing op de natuurlijke hulpbronnen zou op die manier een compensatie kunnen bieden voor de schade die de huidige institutionele mondiale orde bij de minstbedeelden in de wereld aanricht. Op dit moment is Pogge bezig met het uitwerken van een alternatief patentrecht op het gebied van de gezondheidszorg.¹⁰ Het bestaande regime van intellectuele eigendomsrechten prikkelt farmaceutische bedrijven niet om te investeren in onderzoek

naar ziekten waar vooral armen onder lijden en medicijnen op de markt te brengen die voor hen betaalbaar zijn. Pogge stelt een alternatief patentrecht voor waarbij deze bedrijven worden beloond naarmate zij erin slagen de gezondheid van meer mensen effectief te verbeteren.

Er zijn dus voldoende redenen om speciale aandacht te besteden aan Pogges ideeën over mondiale rechtvaardigheid. Krisis doet dat door de vertaling van een artikel dat exemplarisch is voor zijn manier van filosoferen. Pogge kritiseert daarin het al ter sprake gebrachte verklarend nationalisme. Bovendien geeft hij argumenten voor zijn idee dat rijke landen niet alleen de positieve plicht hebben om arme landen te helpen, maar ook de negatieve plicht ze geen schade te berokkenen. De negatieve plicht om geen steun te verlenen aan een mondiale orde die bijdraagt aan het voortbestaan van schrijnende armoede weegt volgens Pogge veel zwaarder dan de positieve plicht om de armen hulp te geven. In een drietal korte bijdragen plaatsen Pieter Pekelharing, Thomas Mertens en Ronald Tinnevelt kritische kanttekeningen bij dit artikel. De special over Pogge wordt afgesloten met een interview met Pogge over onder meer zijn loopbaan, armoede, erkenning, Nussbaum en de taak van filosofen.

Noten

- 1 Ch.R. Beitz (1979) *Political theory and international relations*. Princeton, Princeton University Press; Th. Pogge (1989) *Realizing Rawls*. Ithaca, Cornell University Press.
- 2 In kringen rondom Habermas wordt ook gewerkt aan een theorie over mondiale rechtvaardigheid. Maar daar is men nog niet veel verder gekomen dan programmatiese artikelen. Vgl. R. Forst (2007) *Dialektik der Moral. Grundlagen einer Diskurstheorie transnationaler Gerechtigkeit*. In: P. Niesen en B. Herborth (red.) *Anarchie der kommunikativen Freiheit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, pp. 254-268.
- 3 Zie voor de ontwikkeling van Rawls' denken de voortreffelijke inleiding op diens werk van Pogge. Vgl. Th. Pogge (2007) *John Rawls. His life and A theory of justice*. Oxford, Oxford University Press. Dit is de vertaling en bewerking van een eerder in het Duits verschenen monografie over Rawls.
- 4 P. Singer (2002) *One world. The ethics of globalization*. Yale, Yale University Press.
- 5 A. Sen (1999) *Development as freedom*. New York, Knopf.; M. Nussbaum (2006) *Frontiers of justice. Disability, nationality, species membership*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press.
- 6 Zo zijn tal van boeken van Singer, Nussbaum en Sen in het Nederlands vertaald.
- 7 Zie bij wijze van introductie vooral: Th. Pogge (2001) *Priorities of global justice*. In: Idem (red.) *Global justice*. Oxford, Blackwell, pp. 6-23; Th. Pogge (2002) *World poverty and human rights*. Cambridge, Polity. Zie voor meer bibliografische gegevens de website van Pogge: www.columbia.edu/tp6/
- 8 S. Reddy en Th. Pogge (te verschijnen) *How not to count the poor*. Verschijnt in Sudhir Anand en Joseph Stiglitz (red.) *Measuring global poverty*. Oxford, Oxford University Press.
- 9 Th. Pogge (2002) *Eradicating systemic poverty. Brief for a global resources dividend*. In: Idem *World poverty and human rights*. Cambridge, Polity, pp. 196-215.
- 10 Th. Pogge (2005) *Human rights and global health. A research program*. In: Ch. Barry en Th. Pogge (red.) *Global institutions and responsibilities*. Oxford, Blackwell, pp. 190-217.